

4. Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології: навч.-метод. посіб. / Микола Петрович Лукашевич. – К.: ІЗМН, 1998. – 112 с.
5. Педагогічний словник / за ред. дійсного члена АПН України Ярмаченка М.Д. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
6. Плоткин М.М. Социальное воспитание школьников: [монография] / М.М. Плоткин. – М.: Изд-во Инс-та педагог. социальной работы, 2003. – 200 с.
7. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. отв. ред. Е.В. Шорохова. – М.: Педагогика, 1976. – 416 с.
8. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / за заг. ред. А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової; Україн. держ. центр соц. служб для молоді України. – К., 2000. – 258, [2] с.
9. Современный словарь по педагогике / автор-сост. Рапацевич Е.С. – Мн.: "Современное слово", 2001. – 925, [3] с. – (Справочное издание).
10. Тернопільська В.І. Формування соціальної відповідальності старшокласників у позанавчальній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.07 "Теорія і методика виховання". – К., 2003. – 20 с.

УДК 371.54

Т.М. Турчанова

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

У статті шляхом вивчення та систематизації наукових досліджень у галузі соціально-педагогічної політики в установах пенітенціарної системи виділено та описано специфічні закономірності педагогічного процесу в закладах пенітенціарного профілю.

In article by studying and ordering of scientific researches in the field of a socially-pedagogical policy in imprisonment places it is allocated and described specific laws of pedagogical process in establishments penitential a profile.

Постановка проблеми. Будь-яке покарання має певну конкретну мету. Пенітенціарна педагогіка щодо визначення мети діяльності установ виконання покарань орієнтується на те, що кримінальне покарання не тільки карає за скоєний злочин, але регламентує порядок і умови виконання та їх відбування з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдській або такій, що принижує гідність, поведінці із засудженими.

Мета завжди розглядається в тісному взаємозв'язку зі змістом, завданням та заходами, що в сукупності становлять педагогічний процес.

До проблеми виховання і виховного впливу зверталось багато відомих учених. Серед них А.Макаренко, В.Сухомлинський, В.Бойко, О.Бондаренко, Д.Воронін, М.Головкова, С.Карпенчук, А.Коробченко, М.Красовицький, Л.Москалева, Є.Натанзон, М.Окса, М.Фіцула та інші. Але проблемі розкриттю особливостей сучасного педагогічного процесу в установах пенітенціарної системи на науковому рівні приділено незначну увагу, тому дана наукова стаття видається актуальною.

Об'єкт статті – педагогічний процес в установах виконання покарань. *Предмет наукової статті* – педагогічна система в закладах пенітенціарного профілю.

Мета статті: шляхом вивчення та систематизації наукових досліджень у галузі соціально-педагогічної політики в установах пенітенціарної системи виділити та описати специфічні закономірності педагогічного процесу в закладах пенітенціарного профілю.

Науковці одноставні в думці, що процес виховання слід розуміти як передачу суспільно-історичного досвіду новим поколінням з метою підготовки їх до суспільного

життя та продуктивної праці [1]. Вплив середовища та спеціально організованих умов зумовлює розвиток духовних та фізичних сил, формування світогляду, придбання знань, розвиток умінь та навичок.

Організований педагогічний процес посідає центральне місце у справі виховання та уявляється як планомірний цілеспрямований вплив вихователів на вихованців, що розповсюджується і на пенітенціарну систему.

Даний педагогічний процес реалізується багаточисельними органічно взаємопов'язаними та взаємообумовленими формами та видами педагогічної діяльності, котрі можна згрупувати за їх особливим функціональним призначенням:

1) *інформаційно-освітня діяльність*, спрямована на розвиток у засуджених системи знань про матеріальні та духовні цінності суспільства та про самих себе, про громадянські обов'язки людини, моральні принципи та норми її поведінки, про методи пізнання та перетворення навколишнього світу, самопізнання та самовиховання;

2) *організаційно-практична діяльність*, яка спрямована на забезпечення умов життя та діяльності, необхідних для формування в засуджених особистого трудового та морального досвіду, практичних умінь та навичок у різних сферах суспільно-корисної діяльності й взаємостосунків із навколишніми, матеріальної бази для включення засуджених в суспільно та особисто значущі види діяльності й проведення виховної роботи з ними; системи стосунків відповідальної залежності в колективі за допомогою розстановки сил, розподілу доручень, прав та обов'язків у процесі проведення різноманітних форм праці; чіткого, організованого режиму життя та діяльності; оперативного керівництва виховною роботою; інструктажу виконавців, своєчасного корегування їх дій та інше;

3) *контрольно-діагностична діяльність*, спрямована на отримання та аналіз безперервного потоку зворотної інформації, необхідної вихователю для керівництва розвитком колективу та особистості; вивчення індивідуальних особливостей засуджених і рівня їх вихованості, потреб та інтересів, характеру колективних стосунків та суспільної думки; вивчення та аналіз стану виховної роботи, виявлення результативності різних її форм, методів та прийомів педагогічного впливу на колектив та особистість тощо;

4) *прогностична діяльність* передбачає виявлення та обумовлення перспективних, поетапних, та поточних завдань виховної роботи з колективом та окремими засудженими, а також оптимальних умов для їх здійснення; визначення та обґрунтування найбільш ефективних форм, методів та прийомів педагогічного впливу на колективи та особистість; планування виховної роботи [1].

На переконання Синьова В.М. та Кривуші В.І. педагогічний процес в умовах позбавлення волі має свої специфічні особливості:

- об'єкти впливу (засуджені) характеризуються значними відхиленнями в моральній і правовій свідомості, достатньо вираженою своєрідністю психічних станів і соціальних ролей;
- педагогічний процес реалізується в умовах ізоляції в педагогічно несприятливому середовищі і регламентується кримінально – виконавчим законодавством;
- у більшості випадків основні засоби перевиховання сприймаються засудженими як примусові;
- результати педагогічного впливу не завжди можна проаналізувати.
- процес перевиховання в місцях позбавлення волі організується в жорстких правових межах [4].

Правова регламентація визивається, насамперед, необхідністю дотримання законності під час виконання кримінального покарання. Залежно від виду установи кримінально-виконавчої системи та режиму утримання, ступінь регламентації виправного впливу на засуджених різний. (Так, у тюрмах його регламентація більш детальна та жорсткіша).

Правовому регулюванню піддаються практично всі основні елементи педагогічної системи: виробнича, суспільна, побутова та інші сфери життя засуджених; службова діяльність співробітників; взаємостосунки співробітників та засуджених; використання

основних засобів виправлення і ресоціалізації, форм і методів педагогічного впливу. Суворі педагогічні межі містять позитивний виховний потенціал: сприяють виробленню відповідного ставлення до закону, вимог та традицій суспільства, формують дисциплінованість та відповідальність, уміння співвідносити свої здібності та можливості з потребами інших людей, груп, колективів.

Тим більше в реальному процесі виховного впливу часто виникають протиріччя між педагогічною доцільністю та правовими нормами.

На виховному процесі відбивається і такий фактор, як ізоляція засудженого від суспільства. Покликана необхідністю соціального захисту суспільства від злочинних елементів, ізоляція як виховний засіб, досить суперечлива. З одного боку, вона створює умови, що є перепорою для продовження злочинної діяльності особи, впливу на нього осіб або груп, що сприяють поверненню на злочинний шлях, а також умов для постійного контролю за поведінкою та інше. З другого – призводить до порушення соціально-корисних стосунків, сімейних відносин, формує байдуже ставлення до долі близьких та своєї власної, породжує особливі психічні пограничні стани особистості – від повної фрустрації до афективної озлобленості чи агресивності, що суттєво перешкоджає спілкуванню, виховній роботі.

Тривале примусове сумісне утримання формує особливе соціальне середовище, яке впливає на формування специфічної системи міжособистісних стосунків, як між об'єктом перевиховання, так і між окремими групами.

Визнаючи терміни позбавлення волі, міру покарання, суди враховують характер та тяжкість скоєного злочину, ступінь вини, особливості особистості злочинця, інші обставини. При цьому можуть виникати ситуації, коли тяжкість скоєного злочину не адекватна ступеню соціально-педагогічної занедбаності особистості винного. Наприклад, скоєння менш тяжкого злочину рецидивістом – особистістю з високим ступенем кримінальної зараженості, або навпаки, скоєння тяжкого злочину особистістю, яка не має суттєвих моральних чи кримінальних відхилень. Це призводить до того, що для досягнення виправлення термін покарання, визначений судом, для одних осіб може бути недостатнім, для інших – перевищує необхідний.

Звідси об'єктивно наявні протиріччя між терміном покарання та тимчасовими межами спеціально організованого в умовах виконання кримінального покарання виховного впливу на засуджених. Практика показала, що як тривалі (більше 7 років), так і короткі терміни (менше року) позбавлення волі в виховному відношенні малоефективні.

Оскільки процес перевиховання організується в умовах виконання кримінального покарання, то позитивно він сприймається засудженими через призму кари. Негативне ставлення до кари переноситься і на виховний вплив. До того ж і здійснення кари, і організація виховного впливу покладається на одних і тих же осіб. Усе це впливає на формування специфічних стосунків між адміністрацією та засудженими і викликає внутрішній опір навіть тим виховним впливам, які не несуть в собі елементів кари.

В основі положень про закономірності педагогічного процесу в установах із виконання покарань знаходяться концепції про пластичність нервової системи, закони і принципи формування динамічного стереотипу, роль другої сигнальної системи; а також закони діалектики – єдності і боротьби протилежностей, заперечення заперечень, переходу кількісних змін у якісні.

Розглянемо головні закономірності педагогічного процесу в місцях позбавлення волі:

1. Мета, завдання та зміст педагогічного процесу закономірно обумовлені характером та рівнем розвитку суспільних відносин.

Процес перевиховання засуджених не може бути політично безбарвним. Він також визначається характером та рівнем розвитку суспільних відносин, ідеологією соціальної структури суспільства, його політичної системи та духовної культури. Це відображається у визначенні суспільством соціального ідеалу особистості, моделі тих її властивостей та якостей, котрі повинні бути сформовані в результаті виховання.

Мета виховного процесу в органах виконання покарань визначається згідно загальної спрямованості кримінально-виконавчої політики як «виправлення особистості, моральна її перебудова відповідно до норм та вимог суспільства» [6].

Відповідно до мети перевиховання, визначаються завдання та зміст виховного процесу, засоби, форми та методи виховного впливу.

Педагогічний процес і взагалі пенітенціарна система є одним із інститутів суспільства (частиною, елементом), що історично змінюються відповідно до законів розвитку суспільства.

Тому особливість та спрямованість пенітенціарної системи залежить від наступних суспільних факторів:

- рівня соціально – економічного, політичного та культурного розвитку держави;
- характеру філософських, кримінально – правових, соціологічних, психологічних, пенітенціарних концепцій, що переважали в конкретно історичний період та відігравали роль теоретико – методологічної основи пенітенціарної моделі;
- матеріальних можливостей держави в конкретний історичний період;
- політичних, ідеологічних, релігійних переконань домінуючих у суспільстві;
- уряду і політиків.

Розвиток кримінально-виконавчої (пенітенціарної) системи відбувається у зв'язку і залежно від кримінально – виконавчої політики держави.

2. Ефективність виправлення засудженого закономірно залежить від якості виховної роботи та її ресурсної забезпеченості, від соціального середовища (внутрішнього та зовнішнього), конкретних установ виконання покарань.

Процес становлення людини як особистості поза суспільством неможливий, тому для її розвитку та формування має значення, а соціальна програма не тільки генетична.

Для сучасного суспільства основу соціальної програми складає формування особистості в колективі, оскільки там найбільш повно та ефективно вирішується завдання всебічного та гармонійного розвитку особистості.

Особливості вияву даної закономірності в процесі виправного впливу на спецконтингент полягають у тому, що дуже часто позитивна соціальна програма виявляється більш слабкішою, ніж реальні відносини (як атрибут місць позбавлення волі), що складаються за неписаними законами та правилами, традиціями кримінального світу, що, своєю чергою, зумовлює значні труднощі щодо формування колективу засуджених у неформальних малих групах, частина яких має яскраво виражену негативну спрямованість.

Об'єктивно дана закономірність виявляється навіть усупереч бажанню організаторів процесу виправного впливу на засуджених. Однак, без цілеспрямованого керівництва розвитком міжособистісних стосунків у малих групах та колективах в окремих установах, вплив негативних мікрогруп та їх лідерів, осіб з "подвійним життям" може стати визначним, що призведе до формування особистісних ідеалів, несумісних із вимогами суспільної моралі.

Нехтувати цією закономірністю ми не можемо – це об'єктивно існуюча реальність, а створити в середовищі засуджених клімат сприятливий для виховання, виробити програми виправлення з урахуванням потреб та завдань кожного типу установ виконання покарань, – завдання важке, але реальне для виконання.

3. Виправлення засудженого закономірно залежить від особливостей різних видів його діяльності і тих відносин, які виникають в її процесі.

Зміна, розвиток, виправлення особистості – це результат не механічного впливу середовища на людину. Тому вирішальним фактором є активна взаємодія людини з середовищем за допомогою предметної, конкретної діяльності. У відомому змісті, все життя людини – це сукупність, система видів діяльності, що послідовно змінюють один одного: навчання, пізнання навколишнього світу, трудова, суспільна діяльність, дозвілля.

За допомогою діяльності, зовнішні умови перетворюються у внутрішні якості та властивості, що в реальному педагогічному процесі диктує необхідність визначення їх спрямованості. Таким чином, прослідковуються такі об'єктивно наявні взаємозв'язки, як

залежність формування особистості від трудової, суспільної, інтелектуальної, пізнавальної діяльності та інше. Не випадково законодавець в якості основних засобів виправлення та перевиховання засуджених визначив режим, суспільно корисну працю, виховну роботу, навчання, оскільки в них реалізуються вказані види діяльності.

4. Ефективність виправлення засудженого об'єктивно залежить від його власної активної діяльності із самовизначення.

Багаторічна практика свідчить, що реалізація будь-якої кількості виховних заходів не призведе до бажаних результатів, якщо самі засуджені не захочуть уважно розібратися в особливостях свого характеру, критично поставитися до себе та свідомо систематично займатися самовихованням, відновленням формування і розвитком позитивних рис, звичок тощо.

Лише зовнішні по відношенню до особистості умови і дії не можуть забезпечити її розвиток та корекцію, оскільки їх вплив опосередковується внутрішнім світом засудженого, його поглядами, ставленням до навколишньої дійсності, його особистою активністю.

Теорією та практикою встановлено, що виховні впливи на засуджених найбільш ефективні саме тоді, коли вони доповнюються кропіткою роботою над собою самого засудженого [5].

Отже, виправлення неможливо розглядати однобоко – лише як результат впливу співробітників пенітенціарних установ, це ще і результат самооцінки особистості засудженого в процесі її власної діяльності.

Інакше кажучи, засуджений повинен стати не тільки об'єктом, але і суб'єктом виховних впливів.

5. Переборювання негативних якостей особистості засудженого закономірно пов'язане з оптимістичною гіпотезою, опорою на позитивні риси та якості.

Іноді співробітники пенітенціарних установ усю індивідуальну роботу із засудженими спрямовують тільки на боротьбу з його недоліками і, не досягнувши відразу результатів, стверджують: "Ця людина не піддається перевихованню". Такий настрій передається засудженому, він втрачає віру в свої сили, не прагне працювати над собою.

Як свідчить практика, позитивне в особистості може бути виявлене в особливостях його поведінки, інтелектуальному розвитку, витонченості емоційно-почуттєвої, або сили вольової сфери, досвіді соціальних відносин, професійних чи загальнокультурних знаннях, уміннях та навичках тощо. Якщо працівники установ зможуть виявити позитивне в ув'язненого, розвивати і спиратися на це позитивне, то можна розраховувати на реальність досягнення мети повернення суспільству правослухняної особистості.

Таким чином, закономірності сучасного педагогічного процесу в пенітенціарних установах – це об'єктивно існуючі найбільш суттєві, повторювані взаємозв'язки між педагогічними явищами (особливостями діяльності співробітників) та її результативністю (змiнами в особистості засудженого).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Высотин Л.А. Педагогические основы процесса исправления и перевоспитания осужденных в ИТУ. – М., 1997.
2. Збірник методичних документів з питань організації діяльності психологічної служби установ кримінально-виконавчої системи / С.І. Скоков, О.Б. Янчук/. Уклад.– К.: "НІЧЛАВА", 2000.- 28с.
3. Зубков А.И., Стурова М.П. Организация исправления и перевоспитания осужденных. – М., 1985.
4. Синьов В.М., Кривуша В.І. Пенітенціарна педагогіка в запитаннях та відповідях. – К., 2000.
5. Синьов В.М., Медведєв В.С. Робоча книга пенітенціарного психолога. – К., 2000.
6. Синьов В.М., Радов Г.О., Кривуша В.І., Беца О.О. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців. – К., 1997.